

զաւրուութեան ջանի եւ սիրոյ յազմեցեր, զաւրուութեան դադարման ոչ հանդարտես. եւ եթէ տկար ես, որպէս ասեալ,
 300 զադարունս պիտոյ է տկարաց:
 Եւ եթէ զաւրուութիւն ծածկեալ է ի քեզ, զի նովաւ բառնաս դու զդժուարութիւնս, յերաւի է դատաստան այնր որ բարձոյց զթեթեւս ազատութեանս մերում:
 305 Միով ճաշակաւ զոր ետու քեզ՝ ճաշակեա նովաւ զամենայն ինչ եւ տես, զի բարձեալ ես զճանրութիւն եւ վասն թեթեւի տրտնջես:

Ասորական բնազդին մէջ՝ Ասացուածքներէն պահուած են ուրիշ երկու հատակտորներ ալ, որոնց համեմատութիւնը կու տանք հոս: Առաջին հատակտորն է Ժ. Ասացուածքի մէջ մասը, որ իւր կարգին պակասաւոր է. տ. Ռահմանի, Բ. հտ., էջ 27. հայերէնը՝ Սիոն, 1928, էջ 383, Ա. սիւնակ, 4 տող (վարէն). կը սկսի՝ «Մի հատուք դսէր մեր յամենակեցոյց զաւրուութենէ, ... զի մի՛ մեռանիցիք ի մեզս նոցա»: Հոս ասորին իբր տասը տող դուրս կը ձգէ ու կը շարունակէ «Հրամայեաց Մովսէսի» եւն մինչեւ «յաճախէ ծանրութիւն, ընկզմէ զթեթեւութիւն». տ. Սիոն, 1928, էջ 383. 1929, էջ 31:

Այս հատածին մէջ հետեւեալ տարբերութիւններ կը գտնուին. «անասուն անբամ, զի ծառայ է, կապեալ լինի բռնարար» (Սիոն, 1928, էջ 383, Ա, տող 1), Աս. «անասուն անզգամ ծառայ է, որ ընկճեալ է բռնութեամբ»: «Հրամայեաց Մովսէսի ժամ բարկութեան» (անդ, Բ., տող 18). պէտք է կարգալ ըստ Աս. «հրամայեաց Մովսէսի ժամ բարկութեան»: «Եհատ առ ի նմանէ զամենայն ցեղան» (անդ, տող 22), պէտք է աւելցընել ըստ Աս. «որ շուրջ գնովաւ»: «Զընդելութիւն կախարդաց» (1929, էջ 31, տող 1), Աս. ունի «կախարդներու արարողութիւններն ու կենակցութիւնը»: «Գերբիւլ» = Զ (խել, քշել տանիլ): «Զրաբարձ ի ծանրութիւն ծո-

ման) եւ զօրաւոր առ(աջի) քայքայման (խման?): Հոս ասորին ունի ܠܘܚܘܘܢ որ կը նշանակէ «luxatio, divulsio; եւ յոքն. aestus maris (տ. J. Brun, Dict. Syriaco-Latinum. Պէյրուս 1895): Ինչ իմաստով դործածուած է հոս՝ պայծառ չէ:
 297 Աս. քանի եւ սրոյ. սրոյ — սիրոյ շփոթութիւնը գիրաբանակալի է:
 298 Աս. զօրութեան դադարման ոչ կարես (այսինքն՝ յազմել):
 303 Աս. արդար է դատաստան:
 306 Աս. զամենայն ինչ միանգամայն:

վու» (անդ, տող 6), Աս. «չրեբու մէջ լուզացոյ ծանրութիւնը»:
 Երկրորդ հատածն է ԺԳ. Ասացուածքի մէջ մասը, որ ասորականին մէջ քաղածոյ է եւ կը նշանակուի իբր ԺԳ. տ. Ռահմանի, անդ, էջ 28. հայերէնը՝ Սիոն, 1929, էջ 278, Ա., տող 16. կը սկսի՝ «Եկայք արտմեցուք վասն ընկերաց ... պատրաստեա՛ հանդերձ հարսանեաց»:

Այս հատածին մէջ հետաքրքրական է խափանել բառին իմաստը. «Եկայք խափանեցուք վասն աւտարաց, զի մի՛ խափանեցուք վասն ընտանեաց» (անդ, տող 14): Աս. համապատասխան տեղն ունի «Ճա բազմի՛ մաստ բառը, որ հոս հոգալ, հոգ ընել կը նշանակէ: Գանի մը տող ետք՝ «խափանե՛ա աղաչեա», այսինքն՝ փութով աղաչէ (Աս. «Ճա»): Թարգմանիչը՝ խափանել բառով ուղած է բառախաղ ընել հետեւեալ նախադասութեան մէջ, ուր նոյնպէս այդ բազմիմաստ «Ճա պէտք ենք ենթադրել. Եկայք խափանեցուք զոգորմ, զի մի խափանեցէ բարկութիւն յանկարծ, որպէս խափանեաց զՍողոմոնցիսն, որ ոչ խափանեցան խնդրել զօգորմութիւն: Խափանեաց սակաւ մի, զի յաճախեցեն քեզ պարզեւք նորա եւն (Ե. Ասաց., 1928, 28—29): Իմաստն է՝ «Եկէք խնդրեմք (խայցեմք) ոգորմութիւն, որպէս զի բարկութիւնը յանկարծ չոչնչացնէ. (Աս. «Ճա Pa'el), ինչպէս Սողոմոնցիները աւերեց, որոնք փոյթ չտարին ոգորմութիւն խնդրելու» եւն. հմտ. «մեզ յերկուց իրաց աւերէն է խափանել եւ հոգալ զանձանց» (անդ, էջ 31) որոնք նոյն իմաստն ունին:

Այս հատածին մէջ իբր տարբերութիւն կը նշանակենք՝ «լուար գլացոյց» (անդ, տող 14), Աս. «զազահաց». անտարակոյս հայերէնն էր՝ «լուար գլացոյց» (զլանալ): «Զհաշ ճշմարտութեան» (անդ, տող 24) պէտք է ուղղուի «զչահ» ինչպէս հրատարակիչը կ'առաջարկէ: «Մահ յապուրակի» (անդ, տող 10, վարէն), Աս. «չնախատեալ մահ»: «Եղիցին ընդ անձին քու պաշարքը» (անդ), Աս. «Եղիցին պաշարք քո յուս քո»: Ուստի պէտք է կարգալ «քստ անձին քում». հմտ. առնուլ ըստ անձին, Ոսկ. Մատթ. 513. քստ անձին բառնալ, 592. արի ունիցի ըստ անձին, անդ, Բ. 98:

* Պ. է.

ԳԵՏՆԸՍՈՓՈՒԹԻՒՆ, ՄԱՍ, ՄՂՈՆ, ԱՍՊԱՐԷՉ (ՍՏԵԳՐՈՆ) ՀԻՆ ՀՅՅԿԱԿԱՆ ԱՂԲԻՐՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԶՅՆ

ՆՊԱՍՏ ՄԸ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՅՈՅՆ ԵՒ ՀԱՅ ԲԱՂԱԲԱԿՐԹԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԳՐԵՑ ՀԱՆՍ ՖՈՆ ՄԺԻԿ

Այս խորագրի տակ լոյս պիտի տեսնէ Ուսուցիչութիւն այս եւ յաջորդ թուերու մէջ յօդուածաշարք մը գերմաներէն լեզուով հայ գեանաչափական դրութեան վրայ, որուն կարեւոր բովանդակութիւնը պիտի ամփոփենք իւրաքանչիւր անգամ՝ հայերէն:

Հեղինակը, որ իբրեւ հայերէնագէտ նոր հրատարակ կու գայ, ունի իր անունը եւրոպական գիտական աշխարհի մէջ: Կը կանխենք ծանօթացնել իր անձը մեր ընթերցողներուն կենսագրական կարճատև զձերով:

Դոկա. Հանս Փոն Մժիկ ծնած է 1876 Յուլիս 24ին ի Rzeszow Գալիցիոյ, իբրեւ որդի աւստրիական սոլայի մը: 1903էն ի վեր կը պաշտօնավարէ Վիեննայի Արքունի (այժմ կան Ազգային) Մատենադարանի մէջ: 1917ին հրաւիրուած է Վիեննայի Համալսարանը՝ հազրութեան մասին. ուր եւ 1917ին ստացած արտակարգ ուսուցչապետի տիտղոսը: Բազմաթիւ հին լեզուներու կից ուսած է նաեւ ֆրանսերէն լեզուներու կից ուսած է նաեւ հայերէն առաջնորդութեամբ ուսուցչապետ Մ. Բիւրների:

Գրած է այլ եւ այլ պատմա-աշխարհագրական ուսուցիչութիւններ, որոնք ընդհանրապէս նուիրուած են արեւելեան եւ ասիական քաղաքակրթութեանց յարաբերութիւններուն: Այս երկատիրութիւններու մէջ յաճախ նկատի առնուած է Մովսէս Սորենացոյ վերագրուած Աշխարհացոյցը

¹ Յիշենք հոս. Die Reise des Arabers Ibn Baſūta durch Indien und China. Hamburg 1911. — Ptolemäus und die Karten der arabischen Geographen. Wien 1915. — Die Gideon-Saul-Legende und die Überlieferung der Schlacht von Badr. Wien 1915. — Afrika nach der arabischen Bearbeitung der Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις des Ptolemäus von al-Hwārizmī. Wien 1916. — Beiträge zur Kartographie Albaniens nach orientalischen Quellen. 1929 (= Geologica Hungarica. Series Geologica Tomus III) եւ այլն: Իր հրատարակութեամբ լոյս կը տեսնէ Bibliothek arabischer Historiker und Geographen. Leipzig 1926 յ. (ցայժմ հրատարակուած Հտ. Ա. Գ. Ե. Ե). իր խնամքին տակ լոյս տեսած է նաեւ Beiträge zur historischen Geographie des Orients. Wien 1929.

եւ այս առթիւ տրուած են շահեկան լուսաբանութիւններ. այս տեսակէտէ մասնաւորապէս ուշադրութեան արժանի է իր վերջին գրութիւնը. Neue Gesichtspunkte zur Würdigung der Bedeutung der «Geographie» des Klaudios Ptolemaios für die Orientalistik (mit den einleitenden Abschnitten der «Weltschau» des [Pseudo-] Moses Xorenaçi in deutscher Übersetzung), ի թերթին Litterae Orientales, Orientalischer Literaturbericht, Heft 54: April 1933, Leipzig, S. 1—16.

Ներկայ ուսուցիչութիւնը նոյնպէս նուիրուած է Մովսէս Սորենացոյ Աշխարհացոյցին, ուր մասնաւորապէս նկատի առնուած են հին հայկական գեանաչափական միութիւնները: Առ այս գլխաւոր նիւթ կ'ընծայէ Աշխարհացոյցը իւր կրկին խմբագրութեանց մէջ. ասոր կից կարեւորութիւն կը ստանայ Անանիա Շիրակացոյ «Յաղագս ընթացից արեգական» փոքրիկ գրութեամբը, որ աւելի մերձաւոր կը ներկայանայ յունական աղբիւրներու:

Գեանաչափութեան հայոց երկու աշխատութիւն ծանօթ են հեղինակին հայ գրականութեանէն. Հ. Յ. Աւգերեանի «Բացատրութիւն չափուց եւ կշռոց նախնեաց», Վենետիկ 1821, զոր իբրեւ լուրջ աշխատութիւն կը գնահատէ հեղինակը, եւ Յ. Մանանդեանի «Կշիռները եւ չափերը», Երեւան 1930: Մանանդեանի եզրակացութիւններուն համամիտ չէ հեղինակը, նկատելով թէ անիկա իւր ուսուցիչութիւնը չէ կատարած աղբիւրներէ համադրութեամբ եւ համեմատութեամբ, որո չափագրութեամբ եւ համեմատութեամբ, որով շատ անգամ իբրեւ գրչագրական սխալ արհամարհած է, ինչ որ անհամաձայն գտած է իւր հաշուին, եւ դարձեալ հին կշիռներու համար աչքի առաջ ունեցած է աղբիւր մը՝ Decourdemanche, Traité pratique des poids, որ գիտնականօրէն անհետեւելի է. այս պատճառաւ ալ կը հասնի մինչեւ այժմ անծանօթ չափական դրութեան մը, որ իբրեւ իսկ տարակուսական կ'երևայ:

Հեղինակը կը համարէ սպա գեանաչափութեան վերաբերեալ հայկական նիւթերը սպազիւր եւ ձեռագիր աղբիւրներէ, գերմաներէն թարգմանութեամբ հանդերձ: Յօդուածս ունի իւր շարունակութիւնը:

Erdmessung, Grad, Meile und Stadion nach den altarmenischen Quellen.

(Ein Beitrag zur Geschichte der Erdkunde und der Kulturbeziehungen zwischen Hellenismus und Armeniertum.)

Von Hans v. Mžik (Wien).

KAPITEL I.

Einleitung.

Anläßlich des vom 15. bis 22. September 1881 in Venedig stattgefundenen 3. Internationalen Geographenkongresses veröffentlichte P. Arsenius Sowk'rean (Soukry) von der Kongregation der Mechitharisten in S. Lazzaro die längere und zweifelsohne ursprünglichere Fassung der „Weltschau“¹ des Pseudo-Moses Xorenaçi nach der einzigen bekannten Handschrift im armenischen Original mit französischer Übersetzung². Da bis dahin nur die kürzere Fassung des Werkes im Drucke vorlag³, waren Sowk'rean's Publikationen trotz der Mängel, die ihnen anhaften, äußerst verdienstlich.

Die Erforschung dieses höchst wichtigen Dokumentes, das den Inbegriff der erdkundlichen Kenntnisse im östlichen Kleinasien im 8. Jahrhundert n. Chr. darstellt, hat jedoch während der letzten 50 Jahre nur geringe Fortschritte gemacht.

Bisher besitzen wir zwei umfangreiche

¹ Աշխարհացոյց = „Weltschau“, „Kosmorama“ oder auch „Weltkarte“. Ich sehe keinen Grund, warum das Werk nicht auch in der deutschen Übersetzung mit seinem richtigen Titel zitiert werden soll. — Աշխարհացոյց entspricht genau pers.-türk. *Ğihānnumā*. Diesen Titel führte bekanntlich die große Kosmographie des türkischen Polyhistor *Hāğgi Hālfā* — von den Türken gewöhnlich *Kātib Çelebi* genannt (geboren ca. 1599, gestorben September 1653 n. Chr.).

² Աշխարհացոյց Մովսէսի Սորենացոյ յաւելուածովք նախնեաց: Վենետիկ. 'ի տպարանի Մխիթարեանց: 1881. 8°, 46 էջ: (Im folgenden zitiert: SA). — Géographie de Moïse de Corène d'après Ptolémée. Texte Arménien, traduit en français par le P. Arsène Soukry. Venise, Imprimerie Arménienne, 1881. 8°, VIII + 62pp. (Im folgenden zitiert: SF).

³ Über die Ausgaben der kürzeren Fassung der „Weltschau“ vgl. Հայկական նոր մատենագրութիւն եւ հանրագիտարան հայ կեանքի. Կազմեց Հ. Արսէն Ղազարեան: Վենետիկ. 'ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Nouvelle Bibliographie Arménienne et Encyclopédie de la vie Arménienne. 1512—1905. (Venise) 1908 ff. Sp. 2046ff., insbesondere Sp. 2058—2059; ferner in der vorliegenden Abhandlung Sp. 291 f.

historisch-topographische Arbeiten über die Gebiete von *Ērān* und Armenien, die — zum Teil wenigstens — auf dem in der „Weltschau“ enthaltenen Material basieren: J. Marquart, „*Ērānšahr* nach der Geographie des Ps. *Moses Xorenaçi*. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Exkursen“, Berlin 1901⁴, und H. Hübschmann, „Die altarmenischen Ortsnamen. Mit Beiträgen zur historischen Topographie Armeniens und einer Karte“, Straßburg 1904⁵. Dagegen können wir an systematischen quellenkritischen Untersuchungen der „Weltschau“ eigentlich nur die Abhandlung J. Fischers, „Pappus und die Ptolemäuskarten“⁶, nennen, in der der Verfasser auf Grund der Exzerpte, die die „Weltschau“ aus der *Χωρογραφία Οἰκουμένης* des Pappos enthält, die weitgehende Abhängigkeit dieser letzteren von den Karten des Ptolemaios nachwies. Fischers scharfsinnige Deduktionen und die von ihm gewonnenen, der Hauptsache nach unanfechtbaren Resultate sind um so höher zu werten, als er, selbst des Armenischen unkundig, nur auf die — leider oft unzuverlässige — Übersetzung Sowk'rean's angewiesen war.

Fischer hat aber mit seinem Aufsätze nicht nur ein neues Kapitel zur Geschichte der Erdkunde geschrieben, sondern auch eine Reihe von Verbindungen aufgedeckt, die von der hellenistischen zur armenischen Gedankenwelt hinüberleiten. Auch die vorliegende Studie wird — der Natur ihres Stoffes entsprechend — dieses doppelte Gesicht tragen: ein erdkundlich-geschichtliches und ein kulturgeschichtliches.

Aus einer längeren Beschäftigung mit dem Inhalt der „Weltschau“ hervorgegangen, war sie ursprünglich als eine Vorarbeit gedacht, wie deren wohl noch mehrere notwendig sein dürften, ehe man an eine endgültige Ausgabe und Übersetzung des armenischen Textes wird herantreten können. Ähnlich wie in einem gleichzeitig erscheinenden kleinen

⁴ „Abhandlungen d. Kgl. Ges. d. Wissenschaften zu Göttingen“, phil.-hist. Kl., Neue Folge, Bd. III, Nr. 2.

⁵ „Indogermanische Forschungen“, Bd. XVI, S. 197—490.

⁶ „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin“, 1919, S. 336—358.

Aufsatz⁷, in dem an der Hand einer Übersetzung der einleitenden Abschnitte der „Weltschau“ versucht wurde, die Abhängigkeit des armenischen Autors von Ptolemaios-Pappos einigermaßen zu präzisieren, lag auch hier zunächst nur die Absicht vor, den Beziehungen der „Weltschau“ zu ihren griechischen Vorlagen in einem weiteren bestimmten Falle nachzugehen. Doch ergab sich sehr bald die Notwendigkeit, die Untersuchung weiter auszudehnen, so daß nunmehr ganz allgemein in Betracht gezogen ist, was wir bei den armenischen Schriftstellern an leicht erreichbaren Nachrichten aus dem Gebiete der rechnenden und messenden Erdkunde finden. Das sind natürlich in erster Linie die entsprechenden Textabschnitte in der längeren Fassung der „Weltschau“; außerdem wurde ein kleinerer Absatz aus der kürzeren Fassung zu Vergleichszwecken ausgewählt; dazu kommen noch einige Notizen aus anderen armenischen Autoren, die nicht nur an und für sich wichtig, sondern insbesondere auch für die Eingliederung des Materials — die Quellenfrage und die Wertung der Texte — notwendig sind. Ganz besonders ist hier ein kurzer Abschnitt aus dem Traktat des *Ananias Širakaçi* „Über den Lauf der Sonne und den Betrag der Maße“⁸ von Bedeutung, da er, wie sich noch des näheren ergeben wird, zeitlich wie sachlich seiner griechischen Quelle sehr nahesteht.

Der Text- und Quellenkritik mußte, wie es die Natur des untersuchten Materials mit sich bringt, ein weit größerer Raum zuge-

⁷ „Neue Gesichtspunkte zur Würdigung der ‚Geographie‘ des Klaudios Ptolemaios für die Orientalistik. Mit den einleitenden Abschnitten der ‚Weltschau‘ des Pseudo-Moses Xorenaçi in deutscher Übersetzung“ von Hans v. Mžik (= „Litterae Orientales“ Heft 54: April 1933, S. 1—16).

⁸ Յազազս ընթացից արեգական եւ համարյ չափուց. Zum ersten Male ist der Traktat veröffentlicht in Paschalis Awgercan's (Pascal Aucher's) Erklärungen der alten Maße und Gewichte nach *Epiphanius, Xorenaçi und Širakaçi* (arm.), Venedig 1881, S. 37ff. (Bացատրութիւն չափուց եւ կշռոց նախնեաց. առաջնորդութեամբ Եպիփանուս, Սորենացոյ եւ Շիրակացոյ. 'ի Հ. Յարութիւն վարդապետէ Ազգերեան: 'ի Վենետիկ, 'ի վանս Սրբոյն Ղազարու. 1821. 4°, 207 էջ: Im folgenden zitiert Aw); dann in den „Paralipomena des *Ananias Širakowni*“, herausgegeben von Cherub Patkanean (arm.), St. Petersburg 1877, S. 32ff. (Անանիայի Շիրակուանոյ փաստաբեւութեան զանազան չափուցի վերաբերող. 'ի լոյս ած Ք. Պ.: Ս. Պետերբուրգ. 'ի տպարանի Կոպերնիկան Բ. Պ.: Ս. Պետերբուրգ. 1877, 8°, III + 75 էջ: Im folgenden zitiert PA).

billigt werden, als auf den ersten Blick notwendig erscheinen mag. Auch mußte mehrfach auf Dinge zurückgegriffen werden, die schon in meinem obenerwähnten Aufsatz behandelt worden sind. So konnte aber auch denjenigen, die sich mit diesem Zweige der armenischen Literatur nicht näher befaßt haben, ein gewisser und für unsere Zwecke ganz besonders nützlicher Einblick in die Art, wie die armenischen Autoren gearbeitet haben, in die Quellen, aus denen sie geschöpft, und ganz allgemein in den Zustand der Überlieferung gegeben werden, somit in die Voraussetzungen, auf Grund derer allein Kritik und Auswertung unserer Texte mit einiger Aussicht auf Erfolg geschehen konnte.

Dagegen kann eine Reihe anderer Fragen — als für unsere Zwecke nebensächlich — nur gestreift werden. Dies gilt insbesondere für die Frage nach dem Verfasser der „Weltschau“. Marquart hat hier in jüngster Zeit in Übereinstimmung mit Patkanean angenommen, daß sie ein Werk des *Ananias Širakaçi* sei⁹. Betreffs der Zeit ihrer Abfassung hat man also die Wahl, sich entweder der älteren Ansicht Marquarts anzuschließen, wonach „die Geographie mit der Geschichte des sogenannten *Moses Xorenaçi* aufs engste zusammenhängt und unbedingt demselben Verfasser angehört wie diese“ und ihr Verfasser „frühestens gegen das Ende der Omaidendzeit... vermutlich aber erst unter dem ersten ‚Abassiden“¹⁰ geschrieben habe — also zirka 740—790 n. Chr. — oder aber an *Ananias* zu denken, dessen Lebenszeit etwa von 620 bis 705 n. Chr.¹¹ anzusetzen ist. Dem jüngeren Standpunkte Marquarts steht Hübschmann's Ansicht nahe, „daß der über Armenien handelnde Teil der Geographie und daher wohl auch die ganze Schrift nicht von dem Verfasser der Geschichte herrührt... Die Geographie ist aber jedenfalls später als die Geschichte und

⁹ „Hippolytus' Werke“, Bd. IV. Nebst einem Beitrag von J. Markwärt. Leipzig 1929, S. 429—431 (in „Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, herausgegeben von der Kirchenväterdrei Commission“). — Marquart schrieb seinen Namen in den letzten Lebensjahren „Markwärt“.

¹⁰ „*Ērānšahr*“, S. 5, 6 mit dem dort angegebenen terminus a quo 119 d. H. = 737 n. Chr.

¹¹ „Hippolytus' Werke“, Bd. IV, S. 447.

784 sowie für manch wertvollen Rat bei Festsetzung des armenischen Textes und für werktätige Unterstützung beim Lesen der Korrekturen.

KAPITEL II.

Die Quellen.

Zur Verfügung standen für die vorliegende Publikation, abgesehen von den gedruckten Texten, die bereits Awgerean und Manandean vor sich hatten, und einer Notiz in der Zeitschrift „Handes Amsorya“, noch die in der Bibliothek des Mechitharistenklosters in Wien befindlichen, oben genannten fünf Handschriften. Diese bieten zum Teil wertvolle Varianten für unsere Untersuchung, obgleich auch sie — nicht anders wie die Handschriften, nach welchen Awgerean, Patkanean und Sowk'rean ihre Ausgaben besorgten — den Text oft sehr verderbt wiedergeben. Leider halten auch die gedruckten Ausgaben einer Prüfung nicht immer Stand. Das ist allerdings nicht immer Schuld der Herausgeber, sondern die unvermeidliche Folge der schlechten Textüberlieferung, weshalb auch öfters, als es für das Ergebnis gut sein mag, Sicherheit der Lesungen nicht erreicht werden konnte. Die Texte sind in armenischer Sprache und in deutscher Übersetzung wiedergegeben. Sie entstammen:

- 1. Dem Traktat des Ananias Širakaçi: „Über den Lauf der Sonne und den Betrag der Maße.“ Text auf Grund von Aw, S. 37, Z. 5—16; von PA, S. 32, Z. 4 — S. 33, Z. 5, und der Wiener Handschriften Nr. 678 25, fol. 18 a, Z. 22 — fol. 18 b, Z. 8, und Nr. 31 26, fol. 9 b, Z. 18 — fol. 10 a, Z. 6.
2. Der längeren Fassung der „Welt-schau“. Text auf Grund von SA, S. 5, Z. 13 — S. 7, Z. 11 (= SF, S. 2, Z. 3 — S. 4, Z. 17).
3. Der kürzeren Fassung der „Welt-schau“. Text auf Grund der Ausgabe der Gebrüder Whiston, London 1736 27,

S. 337, Z. 32 — S. 338, Z. 33; von J. Saint-Martin, Paris 1818—1819 28, Bd. II, S. 322, Z. 15 — S. 324, Z. 10 (Übersetzung: S. 323, Z. 15 — S. 325, Z. 10); der Mechitharisten, Venedig 1843 29, S. 587, Z. 26 — S. 588, Z. 23; von Cherub Patkanean, St. Petersburg 1877 30, S. 3, Z. 5—26; der Wiener Handschriften Nr. 784 31, fol. 67 b, Z. 16 — fol. 68 a, Z. 4; Nr. 731 32, fol. 109 a, Z. 11 — fol. 109 b, Z. 3, und der von Franz Nikolaus Finck kollationierten Edschmiatsiner Handschrift Nr. 1696 (Karinéan, Nr. 1654) in der „Zeitschrift für armenische Philologie“, Bd. I, Marburg (Hessen) 1903 33, S. 105, Z. 31 — S. 106, Z. 4.

4. Der Wiener Handschrift Nr. 115 34, fol. 31 a, Z. 22 — fol. 31 b, Z. 3.

5. Der Handschrift der Bibliothèque Nationale in Paris, Ancien Fonds Arméniens et Géorgiens par F. Macler, No. 252), fol. 101 a, b. Text nach St-M, Bd. II, S. 378, Z. 14—31; mit den Verbesserungen bei PA, S. 32, Anm. 1; Z. 3—21, und M, S. 111, Z. 12 — S. 112, Z. 10.

6. Der Handschrift No. 153 des Klosters des Heiligen Kreuzes in Siwas, S. 525. Text nach „Handes Amsorya“, 1929, Sp. 359, Z. 5 von unten — 2 von unten.

phiae... Armeniace ediderunt, Latine verterunt, Notisque illustrarunt Guillemus & Georgius Guil. Whistonii Filii etc. — Londini: Ex officina Caroli Ackers Typographi; Apud Joannem Whistonum Bibliopolam. MDCCXXXI, 4°, (IV) + XXIV + 412 pp. — (Im folgenden zitiert: W).

28 Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, Suivis du texte Arménien de l'Histoire des Princes Orpélians, par Étienne Orpélian, archevêque de Sioumie, et celui des Géographies attribuées à Moïse de Khoren et au docteur Vartan, avec plusieurs autres pièces relatives à l'histoire d'Arménie; le tout accompagné d'une traduction Française et de notes explicatives. Par M. J. Saint-Martin. Tome I, 1818, (XII + 450 pp.); Tome II, 1819 (III + 519 pp.). (Im folgenden zitiert St-M).

29 Սրբոյն Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացոյ մատենագրութիւնը: Ի վեհնտիկ. Ի տպարանի սրբոյն Ղազարու. 1843, 8°, 9 + 641 էջ: (Im folgenden zitiert: V).

30 Армянская Географія VII вѣка по Р. X. (приписывавшаяся Моисею Хоренскому). Текстъ и переводъ съ присовокупленіемъ картъ и объяснительныхъ примѣчаній издалъ К. П. Паткановъ. Санктпетербургъ. Типографія Императорской Академія Наукъ, 1877, 8°, XXVIII + 84 + 26 с. (Im folgenden zitiert: P).

31 Im folgenden zitiert: A.

32 Im folgenden zitiert: B.

33 Im folgenden zitiert: F.

34 Im folgenden zitiert: E.

25 Im folgenden zitiert: C.

26 Im folgenden zitiert: D.

27 Մովսէսի Խորենացոյ Պատմութիւն եւ Աշխարհագրութիւն. Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae Libri III. Accedit ejusdem Scriptoris Epitome Geogra-

1.

Եթէ կամիցիս գիտեի, թէ այսաւր արեւ-վակն քանի հոլովումն առնու եւ կամ քանի ասպարէզ ընթանայ, կա՛լ զժամս աւուրն, երեսնասպարէսա՛, եւ այնչափ հոլովումն առնու. կա՛լ զհոլովումնսն, հինգհարիւրա-պատկեա՛, եւ այնչափ ասպարէզ ընթանայ: Ասպարէզն է ըստ աւղաչափութեան քայլ ձէ. եւ քայլն 2 ոտն 35, եւ ոտն ԺԶ մատն 36: Եւ մղոնն է ասպարէզ: Իսկ ըստ Պարսից աս-պարէզն 37 ձեռք քայլ 38. որպէս լինել դեռ-նաչափութեամբ մղոնն Ռ քայլ 39: Եւ երասին 9 մղոն. բայց աւղաչափութեամբ երկրաչափութեան 40 մասն ԵՃ ասպարէզ ՚ի լայնն եւ յերկայնն չորեքիւսուի միաչափ:

„Wenn du wissen möchtest, wie viele ‚Umschwünge‘ die Sonne macht, oder wie viele Asparēz sie durchläuft, so nimm die Stunden des Tages, multipliziere sie mit 30: so viele ‚Umschwünge‘ macht sie; nimm die ‚Umschwünge‘, multipliziere sie mit 500: so viele Asparēz durchläuft sie.“

„Der Asparēz bei der Vermessung durch die Luft hat 107 (Doppel)schritt; der (Doppel)schritt hat 6 Fuß und der Fuß 16 Finger(breiten). Die Meile hat 7 Asparēz. Nach den Persern hat der Asparēz 143 (Doppel)schritt, so daß die Meile bei der Bodenvermessung 1000 (Doppel)schritt hat. Der Parasang hat 3 Meilen. Aber bei der Vermessung durch die Luft, (die bei) der Erdvermessung (stattfindet) 41, hat ein Grad 500 Asparēz in der Länge und der Breite: gleichmäßig nach den vier Richtungen.“

2.

Քանզի ՚ի վերայ Այրեցածին բերին կեն-դանատեսակըն, մտանեն եւ ծագեն. բայց փոքր Արջն գերելերոյ կալով երկրի, ՚ի հիւսիսային կողմանն ասպարիսաւք հինգհարիւր եւ երկու հինգերեկաւք: Եւ անդէն զԹուրիս կղզի, որ մեկնէ

35 ոտն է D.
36 մատն է D.
37 ասպարէսին D Aw PA; ասպարէզ C.
38 ձեռք քայլ) fehlt C; քայլ. եւ մղոնն է ասպարէզ. D.
39 քայլ է C.
40 երկրաչափութիւն Aw C D PA.
41 Wenn die Lesart երկրաչափութիւն (siehe oben Anm. 40) angenommen wird, wäre zu übersetzen: „Aber die Erdvermessung (findet) durch Vermessung durch die Luft (statt). Ein Grad hat etc.“

զհիւսիսահանացն կողմանց 42 եւ զծանուցե-լոյ երկրիս զգրըստ լայնութեանն վաթսուն եւ երեք եւ եւթնեւտասն, որպէս միջաւրէա-կան շքանակն երեք հարիւր վաթսուն եւ երեք բիւրաւք եւ վեց հազարեկիւք մասամբք հինգհարիւր չափուց ասպարիսաց մերձ շուրջունողութեամբ:

Իսկ հարաւայինն խոնարհի ՚ի սուղա-կանն, եւ այլակերպ զայլս երեւեցուցանեն. որպէս Դիողորոս Սամիացի ասէ զՀնդկաց, եթէ ՚ի Լիմիրիկոն նաւելով, ունելով զՏաւ-նոն միջնեկնեայ, եւ զՊղաւղաւ ընդ մէջ կե-ռեայ: Իսկ յԱզանիս նաւելով առ Միջեր-կրականն, զկանարուս աստղ, որ է Իպպոս ՚ի նոցանէ երեւեալ. եւ ՚ի մէջ նոցա Ապոո-տիկոն հնձական, եւ այլ բազում ինչ ասա-տիկոն մինչեւ Յամաքեալ դաւտին, բերելով ընդդէմ տիեզերականին, առ Եթովպացոց ճանապարհորդութեանն յԱլիսիմբայ աշխար-հէն. եւ զՊոասոն ծայր ընդ ձմեռնային շա-ղոփս յաներեւակն եւ ՚ի սուղականն կոյս:

Քանզի յեւթն նահանգացն զառաջինն տուեալ է ըստ հարաւոյ միջաւրեայ գծին. եւ զվեցն 43 ՚ի նմանէ յԱրջն կոյս. այսպէս երկրորդն ընդ Սիւնիս ժամս ունելով երեք-տասան եւ կէս. իսկ երրորդն ընդ Աղեքսան-տաւ կիսաժամաւ յառաջ մասուցեալ, որ-դերիս կիսաժամաւ յառաջ մասուցեալ, որ-պէս եւ ամենայնք. չորրորդ Ռոգոս, որ է միջին նահանգաց եւ կարեւոր ՚ի համաչա-փութիւնս ըստ գնդական յայտնութեանցն. իսկ հինգերորդն ընդ Հոռոմ. վեցերորդն ընդ Կոստանդնուպոլիս. եւթներորդն ընդ Սկիւ-թիա, եւ ամենայն աշխարհ որ ըստ դոցին դասեցան:

Յորս նախ առնելի է զտիեզերաց ստո-րագրութիւն նմանութեամբ գնդականաց պատկերին, եւ ապա ձեւել ըստ նորին նմա-նութեանն երկրորդ գնդաւն աստեղականաւ, զմեծ կէս շքանակին ունելով հարիւր ութ-

42 կողմանց SA. — Nur diejenigen Irrtümer, die als einfache Schreibfehler u. dergl. anzusehen sind, wurden in unseren Textwiedergaben verbessert und die Verbesserungen in den Anmerkungen nachgewiesen. In den Übersetzungen wird auf diese Fälle nicht weiter Bezug genommen. Eine Anzahl sinnstörender Irrtümer im Text der längeren Fassung, vor allem Fehler, die dem Verfasser der ‚Welt-schau‘ bei seinen Übersetzungen aus dem Griechischen unterliefen u. dergl., sind in unserer Übersetzung richtiggestellt und angemerkt. Über alles weitere siehe Kap. III der Abhandlung.
43 գերեքն SA; Verschreibung, die sich aus dem armenischen Buchstabenalphabet ergibt: զ (=3) statt richtig շ (=6).

սուն, բնակութիւնն 44 մարդկան. եւ զվերա-
չափութիւնն առնելով ժամադրեալաւն, ՚ի
ձեռն երեւելոց աստուարոն եւ սիւլթոնն
զործարանացն. բայց կարեւոր է զխոստուայ
առ ՚ի ցամաքաչափութիւնն:

Իսկ Իպառքոս զբազարս ծովական չա-
փով աւանդեաց, եւ զլուսնի պակասութիւնն
յԱռբիւլայ ութ ժամ աւանդեալ, ՚ի Կարբեղոն
երկրաստան արժանաւորեալ:

Բայց Մառին Տիւրեանացի յերկրական բո-
լորակէն ուղղեալ որչափ կարէ ցուցանել ժա-
մադրեալն, առնէ զտիեղեբագրութիւնն ըստ
ճանապարհորդութեանն 45 ընդ աւղղ անցա-
նելով, ՚ի ձեռն զործարանացն նկատելով
զնչոյլս արեգական եւ լուսնի եւ աստեղաց
ըստ անցնիւր եւթն նահանգաց փոփոխման
սահմանաց:

Եւ սահման է բան կարճառաւտ յայտնիչ
բնութեան ենթակայ իրացն, որ զլուսն ՚ի
ներքս փակէ, եւ զայոցն ՚ի բաց որոշէ:

Եւ չափն է մասն:

Եւ մասն ասի հինգ հարիւր ասպարէզ. եւ
ասպարէզն հեռակացութիւն 46 վտաւանի, եւ
ըստ աւղաչափութեանն հարիւր եւթն քայլ.
Եւ քայլն վեց ոտն, եւ ոտն վեչաստան մասն.
Եւ լինի ասպարէզն վեցհարիւր քառասուն եւ
երեք ոտն միով պակաս: Եւ մղոնն է եւթն
ասպարէզ. իսկ Պարսիցն ասպարէզն է
հարիւր քառասուն եւ երեք 47 քայլ. եւ
մղոնն 48 գեոնաչափութեամբ հազար քայլ.
Եւ հրասափն է երեք մղոն: Եւ երկրաչափու-
թեամբ մասն է հինգ հարիւր ասպարէզ չո-
րեքիւսի. որպէս զի լինել մասինն եւթանա-
սուն եւ մի մղոն եւ չորեակ եւթնեակ եւ
քսան եւ ութնեակ 49 մի:

„Über dem verbrannten Gürtel nämlich
bewegen sich die Sternbilder des Tierkreises,
gehen unter und auf. Aber der Kleine Bär
steht über der Erd(oberfläch)e auf der Nord-

44 բնակութեան SA.
45 ճանապարհորդութեանն SA.
46 հեռակացութիւն SA.
47 չորս SA; Verschreibung, die sich aus dem
armenischen Buchstabenalphabet ergibt: ք (= 4) statt
richtig ք (= 3); vgl. oben Anm. 16.
48 մղոնն] fehlt SA.
49 ութնեակ SA.

seite (...) 50 bei 500 Asparēz (...) und 2
Fünftel“ (a) 51.

„Dort ist die Insel Thule, welche die
nördlichen Gegenden und die bewohnte Erde
trennt in der Breite(nlage) von 63 und 17
(Graden), wie (deren) der Mittagkreis 360
(...) und 31.000 52 (...) Grad nahe an 500
Asparēz mißt“ (b).

„Aber der südliche (Pol) versinkt unter
den Horizont (c) und (die Sterne) zeigen
andere Arten des Erscheinens; wie (auch)
Diodoros von Samos über Indien sagt, daß
man bei der Fahrt nach Limyrike den
Tauros in der Mitte des Himmels und die
Plejaden in der Mitte der Raa hat. Bei der
Fahrt nach Azania aber (hat man) gegen
Süden 53 den Stern Kanobos, welcher
Hippos von ihnen genannt 54 wird. Und
bei ihnen (...) der Prokyon (...) zur
sommerlichen (Sonnenwende) (d). Und
vieles andere (an Sternen) erscheint 55 (e)
(...) 56 sogar bis zum ‚verdorrten‘ 57
Gürtel, der sich der Oikumene 58 gegenüber
erstreckt: auf dem Reisewege zu den Aithio-

50 Die Punkte zwischen Klammern deuten auf
ausgebliebene Teile der griechischen Vorlage hin, die
zum Verständnis des armenischen Textes bzw. der
Übersetzung unbedingt hinzugedacht werden müssen.
(Näheres darüber in Kap. III.)

51 Die Buchstaben in Klammern (a—k) beziehen
sich auf jene Stellen des Textes, die sich als wort-
getreue — meist aber bruchstückweise — Übersetzungen
aus dem Griechischen erweisen. Alle Stellen sind der
Reihe nach im Kap. III behandelt.

52 Im arm. Text: 36.000.
53 Im arm. Text: առ Միջերկրականն = πρὸς μεσο-
γαιαν (θάλατταν) statt richtig: առ միջաւրեւականն =
πρὸς μεσημβριαν.

54 Im arm. Text: երեւեալ statt richtig: ասացեալ:
55 Im arm. Text: ասացեալ statt richtig: երեւեալ:
56 In Hinblick auf SA, S. 8, Z. 32f., ist hier viel-
leicht zu ergänzen: Արք Պողոսմեայ եկին = „Die Männer
des Ptolemaios gelangten“.

57 Im arm. Text: Յամաբեալ զաւաի, falsche
Übersetzung von ζώνη κατεψυγμένη = „kalter Gürtel“,
da καταψύχω nicht nur „erkalten lassen“, „abkühlen“,
sondern auch „ausdörren“, „austrocknen“ bedeutet;
vgl. χώρα ἄδενδρος καὶ κατεψυγμένη (Plutarch, Pom-
peius 31). — Die Richtigkeit unserer Interpretation
wird durch SA, S. 7, Z. 24f., erwiesen, wo es heißt:
Եւ ընդէմ նա, նմանապէս նորին ՚ի հարաւային կզրն,
զոր կռէն ցամաքեալ „und (der nördlichen Halbkugel)
gegenüber liegt in analoger Weise auf der Südseite
(der Erde der Gürtel), den man den ‚verdorrten‘ nennt“
(richtig: „den kalten“). Die letztere Stelle ist in ihrem
Zusammenhang übersetzt in den „Litterae Orientales“,
a. a. O., S. 15.

58 աիեղերք, աիեղերական hat in der „Weltchau“
die Bedeutung: οἰκουμένη, οἰκουµενικός. աիեղերա-
զորութիւն entspricht daher ungefähr griech. χωρο-
γραφία οἰκουµενική; bei բոլորակին աիեղերագրութիւն
handelt es sich wohl um eine „Beschreibung (auf
Grund einer Darstellung?) der (Erd)kugel“.

pen von dem Lande Agisymba aus und bis
zum Kap Prason unter dem Winterkreise
auf der unsichtbaren und unter dem Hori-
zont befindlichen Seite (der Erde)“ (f).

„Das 1. der 7 Klimata aber ist im Süden
der Mittaglinie 59 gelegen, und die 6 (übrige-
gen) von ihm aus gegen die Bärenseite zu,
folgendermaßen: das 2. bei Syene hat 13½
Stunden, aber das 3. bei Alexandria schreitet
um ½ Stunde (in der Tageslänge) weiter fort,
wie auch alle (übrigen); das 4., Rhodos,
welches das mittlere der Klimata ist und wich-
tig für die (Erkenntnis der) Symmetrie in den
Erscheinungen der Sphäre; aber das 5. bei
Rom; das 6. bei Konstantinopel; das 7. bei
Skythien. Und die ganze Erde wird nach
diesen (Klimaten) eingeteilt.“

„Danach muß man zunächst eine Karte
der Oikumene anfertigen (g), in Analogie des
sphärischen Bildes und hernach in Analogie
jener eine zweite herstellen mit (Zuhilfenahme
des) astronomischen Globus (h), wobei die
Hälfte des großen Kreises 180 (Grad) hat,
den Wohnort der Menschen.“

„Die Vermessung (der Erde) aber wird
durch das Horoskop 60 gemacht an der Hand
der Erscheinungen vermittels der Instrumente,
des Astrolabion und des Skiotheron (i). Aber die
Dioptra ist notwendig für die Landvermes-
sung.“

59 Wenn die Lesart ըստ հարաւայ միջաւրեայ դժին
beibehalten wird, kann nur wie oben übersetzt werden,
nicht etwa „südlich des Äquators“. Vielleicht liegt Ver-
wechslung zwischen լողաբանոց և մեթամբրոց (μεση-
μβριανός) vor. Beachtenswert diesbezüglich die Paralle-
stelle V, S. 588, Z. 24f. = P, S. 3, Z. 27f. (St-M, Bd. II,
S. 324, Z. 14f.): սիկլոն արարեալ յայրեալ (յայրե-
ալ) զաւաւայն, զոր կռէն միջաւրեական (միջաւրե-
ական) գիծ „beginnend von der ‚verbrannten‘ Zone, die
man ‚Mittagslinie‘ nennt“. — Falsch ist dagegen
man ‚Mittagslinie‘ nennt“. — Falsch ist von dem
folgenden Absatz der kürzeren Fassung gibt V, S. 585,
Z. 11—18 (St-M, S. 318, Z. 11—19): Բանգի ուշ
միջաւրեական (միջաւրեական St-M) դժէն զգիւրն առնե-
լով ասպարիգական չափով ըստ նաւարկութեան եւ ըստ
ճանապարհորդութեան (ըստ ճանապարհորդութեան եւ
ըստ նաւարկութեան St-M). „Ils déterminent ainsi
les habitations des hommes en tirant une ligne qui partoit
de l'équateur et en la mesurant en asbarez, par le
moyen des itinéraires et des navigations.“ Richtig ist:
„Denn sie beobachteten ... mit Sorgfalt ... auch die
Wohnorte der Menschen, (einerseits) indem sie aus der
Mittagslinie die Lage entnahmen, (andererseits) durch
Vermessung nach Asparēz aus See- und Landreisen.“ (Im
Armenischen steht bei բնակութիւն, նաւարկութիւն etc.
der Singular, statt des im Deutschen geforderten Plurals.)

60 Im arm. Text: ժամադրեալ և օրօրօքսոպիւն =
ὄροσκόπιον; falsche Übersetzung von μετεωροσκοπιόν =
„zur Himmelskunde gehörig“.

„Hipparchos aber hat die (Lage der)
Städte überliefert durch Meeresvermessung
und auch die Verfinsterung des Mondes, die
für Arbela um die 8. Stunde überliefert, für
Karthago aber um die 12. Stunde 61 bestimmt
wurde“ (k).

„Marinos von Tyros hingegen, der, von
der (Erd)kugel 62 aus(gehend), Richtigstel-
lungen vorgenommen hat, soweit das Horo-
skop 63 (diese) zu zeigen imstande ist, ver-
faßt die Beschreibung der Oikumene auf
Grund der Reisebeschreibungen und verlegt
(seine Messungen) in den Luftraum, indem er
mittels der Instrumente die Strahlen der
Sonne, des Mondes und der Sterne auf die
Abgrenzungen der Veränderung hin beob-
achtet, (die) bei jedem der 7 Klimata (ein-
tritt)“.

„Abgrenzung (= Definition) ist eine
kurze, das Wesen der vorliegenden Dinge
aufzeigende Aussage, welche (nur) das ihnen
Eigentümliche umfaßt und die anderen
(Eigenschaften) ausschließt 64.“

„Die Maßeinheit ist 1 Grad. 1 Grad wird
zu 500 Asparēz angegeben. 1 Asparēz ist die
Strecke eines Vtawan und hat bei der Ver-
messung durch die Luft 107 (Doppel)schritt.
Der (Doppel)schritt (hat) 6 Fuß und 1 Fuß
16 Finger(breiten). Also hat der Asparēz
643 Fuß 65 weniger 1 66. Die Meile hat 7
Asparēz. Der persische Asparēz aber hat
143 (Doppel)schritt. Die Meile hat bei der
Bodenvermessung 1000 (Doppel)schritt. Der
Parasang hat 3 Meilen. Bei der Erdmessung
hat 1 Grad 500 Asparēz nach den 4 Richtun-
gen. Daher hat der Grad 71 Meilen und 1/4
(und) 1/7 und 1/28.“

61 Die Stundenzahlen für die Mondfinsternis
in Arbela und Karthago sind vollständig verderbt.

62 բոլորակ = σφαῖρα, wie sich klar aus SA, S. 5,
Z. 8, ergibt, wo յերկնային բոլորակին griechischem
ὄρανιον σφαῖρας entspricht. Außerdem wird in der
„Weltchau“ für σφαῖρα auch գունդ (աստեղական)
gebraucht; für σφαιροειδής steht գնդական պատկեր
(siehe oben Sp. 294, Z. 36f.); betrefis բոլորակին աիե-
ղերագրութիւն vgl. oben Anm. 58.

63 Vgl. oben Anm. 60.

64 „Abgrenzung — ausschließt“ (Դաւիթ Ան-
յայթ). Glosse zur Erklärung des im armenischen
Text unmittelbar vorangehenden սահմանաց. Das Wort
սահման = ὄρος, ὄρισμός war dem Glossator offenbar
nur in der Bedeutung „Definition“ geläufig.

65 Glosse mit falscher Rechnung.

66 Superglosse mit Richtigstellung.

3.

Եւ առաւել⁶⁷ յարտաքս⁶⁸ կոյս քան զայս⁶⁹ չէ ուրուք⁷⁰ զեզր երկրի⁷¹ տեսեալ կամ⁷² զիտացեալ, որպէս ասէ Պտղոմէոս. այլ անծանաւթ⁷³ կոչի երկիր եւ Ովկիանոս: Յորոյ⁷⁴ ինքնազիր⁷⁵ բոլորակին⁷⁶ տիեզերագրութեանցն⁷⁷ առեալ Պապայ⁷⁸ Աղեքսանդրացոյ⁷⁹ համառաւտարար⁸⁰ երկրագրութիւնն⁸¹. յորմէ եւ մեր այլ⁸² ծայրաքաղարարեալ զերեցաք⁸³ զմեծամեծսն⁸⁴ եւ զնշանաւորսն միայն: Եւ զչափս⁸⁵ որչափութեան⁸⁶ չափուցն⁸⁷ ոչ ըստ յատակի⁸⁸ երկրի⁸⁹ այլ ըստ կատարաց⁹⁰ բարձր⁹¹ լեւանց տեսութեամբ⁹² ընդ աւզան⁹³ անցանելով 'ի ձեռն գործարանաց⁹⁴ նկատելով⁹⁵ զնշոյլս արեգական եւ լուսնի եւ աստեղաց ըստ անցնիւր⁹⁶ եւ թն⁹⁷ նահանգացն⁹⁸ փոփոխման⁹⁹ սահմանաց:

Եւ է սահման¹⁰⁰ բան կարծառաւտ¹⁰¹ յայտնիչ բնութեան ենթակայ¹⁰² իրողութեան, այսինքն¹⁰³ որ¹⁰⁴ զիւրն 'ի ներքս փակէ եւ զայլն¹⁰⁵ 'ի բաց որոչէ:

67 յառաւել B. 68 արտաքս A. 69 զայն A F. 70 ուրեք A Aw. 71 զեզր երկրի զերկրի B. 72 եւ կամ P St-M V W. 73 ծանաւթ A St-M W. 74 յորում A F; յոր St-M W. 75 ինքնազիր F P V; երկրագիր St-M W. 76 բոլորակէ Aw B. 77 տիեզերագրութեանցն A F; տիեզերական գրութեանցն Aw B. 78 Պապա F. 79 Աղեքսանդրացոյն B; -ուց F. 80 համառաւտ արար A F. 81 երկրագրութիւնն A; երկրագրութեամբ P V, երկրագրութեան St-M W; զերկրագրութիւնն F. 82 մեր եւ այլ A F; եւ այլ fehlt P St-M V W. 83 Fehlt St-M W. 84 զմեծամեծս A; զմեծամեծ F. 85 զչափ B Aw. 86 որչափութեանցն P St-M V W. 87 չափուց F; fehlt P St-M V W. 88 յատակիս Aw; յատկութեան F. 89 երկրիս B. 90 տարերց Aw B; կատարաց F; fehlt P St-M V W. 91 բարձ F; յարարբար P V; բարձրացեալ St-M W. 92 տեսութեանց P V; տեսութեան St-M W. 93 աւղղ Aw B; աւղս F P St-M V W. 94 գործարանացն A. 95 կատարելով A; նկարելով St-M W. 96 անձնիւր A; տանց իւրեանց St-M W; անցնիւր տանց Aw. 97 Ե A F. 98 նահանգացը A; նահանգը F. 99 փոփոխմանց A B; փոփոխմամբ Aw. 100 սահմանն Aw P V. 101 կառճառաւտ F. 102 ստորակայ Aw B F; բստ իրակա A. 103 Fehlt Aw P St-M V W. 104 է որ F. 105 զայլուցն A Aw B F.

Եւ չափէ զմասն¹⁰⁶:

Եւ մասն է¹⁰⁷ Շ ասպարէզ¹⁰⁸. ասպարէզն¹⁰⁹ է հեռակացութիւն¹¹⁰, այսինքն է¹¹¹ վտաւան մի: Եւ է¹¹² ասպարէզն¹¹³ ըստ աւղաչափութեան քայլ ձ¹¹⁴. եւ քայլն է¹¹⁵ Չ ոտն. եւ ոտն է¹¹⁶ ԺՉ¹¹⁷ մատն¹¹⁸. եւ¹¹⁹ մղոնն¹²⁰ է է ասպարէզ¹²¹: Իսկ¹²² ասպարիզաց¹²³ ասպարէզն է¹²⁴ ձնԳ քայլ¹²⁵. եւ մղոնն է է¹²⁶ ասպարէզ¹²⁷, որպէս զի¹²⁸ լինել զեռանաչափութեամբ մղոնն թի¹²⁹ քայլ: Եւ խրատախն¹³⁰ Գ մղոն է¹³¹. բայց¹³² աւղաչափութեամբ երկրաչափութեան¹³³ մասն¹³⁴ Շ ասպարէզ¹³⁵ 'ի լայնն¹³⁶ եւ նոյնչափ յերկայնն¹³⁷ չորեք կուսի: Որպէս զի լինել մասին¹³⁸ ՀԱ¹³⁹ մղոն Դ. է. Ի եւ Ը¹⁴⁰:

„Aber noch weiter darüber hinaus hat niemand das Ende der Erde gesehen, noch (etwas) in Erfahrung gebracht, wie Ptolemaios sagt; vielmehr wird (das alles) Unbe-

106 զմասնն Aw. 107 է մասն Aw B P St-M V W. 108 ասպարէզն A B. 109 ասպարէզ F; եւ ասպարէզն Aw P V W. 110 հեռաչափութեամբ P St-M V W. 111 Fehlt F. 112 Fehlt B F. 113 ասպարէզն A B. 114 քայլս հարիւր P St-M V W; քայլ ձե F; քայլս ձե B. 115 Fehlt Aw F P V; վեց ոտն է St-M W. 116 ոտն է] fehlt A; է] fehlt Aw B P St-M V W. 117 տանն ու Չ A; Չ B; վեց St-M W. 118 Fehlt A. 119 Fehlt A Aw P St-M V W. 120 մղոն A. 121 է ասպարէզ եւ թն Aw; է ասպարէզ է B; է Ե ասպարէզ F; ասպարէզ եւ թն P; ասպարէզ մի St-M V W. 122 է ասպարէզ: Իսկ] fehlt A. 123 ասպարիզաց A Aw F. 124 Fehlt Aw St-M W. 125 քայլ միով պակաս A F. 126 Ե A. 127 Իսկ ասպարիզաց ասպարէզն է ձնԳ քայլ եւ մղոնն է է ասպարէզ] fehlt B. 128 Fehlt F St-M W. 129 Ո F. 130 խրատան A; հրատախն F; փարատախն Aw P St-M V W. 131 մղոն է] մղոնն F. 132 բայց է B. 133 Fehlt P St-M V W. 134 է մասն Aw P St-M V W. 135 ասպարէզ է F. 136 լայնն երկրաչափութեան P V; լայն երկրաչափութեան St-M W. 137 երկայն B P V; է երկայնութիւնն St-M W. 138 մասինն Aw P V. 139 Հե A. 140 մղոն. չորս եւ թն եւ քսան եւ ութ Aw; մղոնն է եւ ի՞ B; մղոնն Դ է, Ի Ը F; մղոնն, չորք եւ թն է քսան եւ ութ P V; մղոնն, չորք եւ թն, քսան եւ ութ St-M W.

4.

kanntes Land und Okeanos genannt. Aus dessen (des Ptolemaios) originaler Geographie der (Erd)kugel¹⁴¹ hat Pappos von Alexandria in gekürzter Form eine Erdbeschreibung verfaßt, aus der auch wir einen weiteren Auszug gemacht (haben, in dem) wir nur die größten (Objekte) und die hervorragendsten (Städte) beschrieben haben. Den Betrag der Größenausmessungen aber (hat er) nicht an der Oberfläche der Erde, sondern durch Beobachtung von den Gipfeln der hohen Berge aus (ermittelt), indem (er seine Messungen) in den Luftraum verlegte und mittels Instrumenten die Strahlen der Sonne, des Mondes und der Sterne auf die Abgrenzungen der Veränderung hin beobachtete, (die) bei jedem der 7 Klimata (eintritt).“

„Abgrenzung (= Definition) ist eine kurze, das Wesen des vorliegenden Objektes aufzeigende Aussage, insofern sie das ihm Eigentümliche umfaßt und das andere ausschließt¹⁴².“

„Und er mißt den Grad.“
„Ein Grad hat 500 Asparēz; der Asparēz ist eine (bestimmte) Strecke, er ist nämlich (gleich) 1 Vtawan. Der Asparēz bei der Vermessung durch die Luft hat 100¹⁴³ (Doppel)schritt; der (Doppel)schritt aber hat 6 Fuß und 1 Fuß hat 16 Finger(breiten); die Meile aber hat 7 Asparēz. Somit hat der Asparēz aber hat 7 Asparēz. Somit hat der Asparēz der Asparēze 143 (Doppel)schritt. Die Meile aber hat 7 Asparēz; dementsprechend hat bei der Bodenvermessung die Meile 1000 (Doppel)schritt. Der Parasang aber hat 3 (Doppel)schritt. Der Parasang durch die Meilen. Aber bei der Vermessung (stattfindet), Luft, (die bei) der Erdmessung (stattfindet), hat 1 Grad 500 Asparēz nach der Länge und ebensoviel nach der Breite, (also) nach den 4 Richtungen; dementsprechend hat 1 Grad 71 Meilen (und) 1/4 (und) 1/7 (und) 1/28 (Meile).“

141 Vgl. oben Anm. 62. 142 Vgl. oben Anm. 64. 143 Dieser offenbare Schreibfehler — 100 (Doppel)schritt statt richtig 107 — wurde deshalb beibehalten, weil er sich bei allen Drucken und den meisten Handschriften der kürzeren Fassung vorfindet. F hat 105, eine ein Charakteristikum derselben bildet. F hat 105, eine Verschreibung, die sich aus dem armenischen Buchstabenalphabet ergibt (k statt richtig է), während B stabenalphabet ergibt (k statt richtig է), während B auf ein anderes Schrittmaß zurückgeht, also kein bloßer Schreibfehler ist.

Վասն ասպարիսաց: Գաջ երկրաչափքն¹⁴⁴ եւ ներհունքն¹⁴⁵ աշխարհագրութեան այսպէս¹⁴⁶ ասացին. մասն¹⁴⁷ ՀԱ մղոն է եւ Շ ասպարէզ 'ի լայնն եւ երկայնն չորեքկուսի միաչափ¹⁴⁸: Եւ խրատախն երեք մղոն: Եւ մղոն եւ թն ասպարէզ: Եւ ասպարէզն¹⁴⁹ ձէ քայլ ըստ աւղաչափութեան: Եւ ըստ Պարսիցն ձնԳ քայլ: Եւ լինի ըստ այսմ մղոնն հազար քայլ: Եւ քայլն վեց ոտն: Եւ ոտն ԺՉ մատն: Ասի ասպարէզն ստաղիոն եւ վտաւան:

„Über die Asparēz(maße): Die hervorragenden Erdmesser und die Gelehrten in der Geographie haben wie folgt gesagt: Ein Grad hat 71 Meilen bzw. 500 Asparēz in der Breite und in der Länge, gleichmäßig nach den 4 Richtungen. Der Parasang aber hat 3 Meilen. Eine Meile hat 7 Asparēz. Der Asparēz hat 107 (Doppel)schritt bei der Vermessung durch die Luft. Bei den Persern hat er 143 (Doppel)schritt. Danach hat die Meile 1000 (Doppel)schritt. Der (Doppel)schritt hat 6 Fuß. Ein Fuß hat 16 Finger(breiten). Der Asparēz wird (auch) Stadion und Vtawan genannt.“

5.

Տարին ժի ամիս է եւ Ե աւր, ԾԲ շաբաթ եւ Ա աւր. ամիսն Լ աւր է, շաբաթն է աւր է, աւրն ԻԴ ժամ է ընդ տիւն եւ ընդ զԷԷԷԷ. եւ ժամն Լ մասն է: Ամիսն ՉԻ ժամ է եւ ԻԴ ժամն ՉԻ մասն է. տարին ՓՉԿ ժամ է եւ ԻՉ բիւր եւ ԲԹ եւ Ըձ մասն է¹⁵⁰:

Եւ մասն Շ ասպարէզ է, եւ ասպարէզն վտաւանի¹⁵¹ հեռակացութիւն¹⁵² է:

Թաւալունն արեգական Շ ասպարէզ է, եւ ասպարէզն մէկ¹⁵³ նետածիդ է. նետա-

144 երկնայափք (undeutlich) E; Text nach Cod. Edschmiatsin Nr. 582, fol. 151 b; Nr. 1717, fol. 170 b; Nr. 1784, fol. 228 b (freundliche Mitteilung von P. N. Akinian). 145 ներհունք E; Text wie oben Anm. 144. 146 Fehlt E. 147 զմասն E. 148 ՀԱ եւ Շ ասպարէզ 'ի լայնութիւն եւ յերկայնութիւն չորեքկուսի E. 149 Undeutlich E. 150 եւ ժԴ բիւր մասն եւ բիւր ԸՉ. ժՏ է M PA St-M. 151 վտաւան M PA St-M. 152 հեռացութիւն M PA St-M; vgl. oben den Text zu Anm. 46 und 110. 153 Շ PA St-M; der gleiche Fehler findet sich auch in der Siwaser Handschrift; vgl. unten Anm. 171.

